

doi 10.30497/RC.2022.76522

*Bi-quarterly Scientific Journal of "Religion & Communication", Research Article
Vol. 29, No. 2, (Serial 62), Autumn & Winter 2022*

Evaluation of the educational program of Arbaeen phenomenon based on the lived experiences of pilgrims

Mahmood Saeedi Rezvani*
Fatemeh Gholami**

Received: 16/09/2018
Accepted: 09/06/2020

Abstract

The main purpose of the present study is to evaluate the ongoing phenomenon of the Arbaeen procession in order to help the planners of this research in order to improve the level of results. In this evaluative study, semi-structured interviews were conducted with 50 pilgrims of the holy city of Karbala, who were present at least once on the Arbaeen pilgrimage, using the "ordinary case" sampling method, based on the Kirk Patrick model. Data analysis was performed by Strauss and Corbin coding method in three stages of open coding, axial coding and selective coding. During this study, which was carried out by phenomenological method, 831 concepts were discovered, that were placed in 47 categories based on meaning, nature, relationship and conceptual appropriateness. The final results are also under the seven themes of "the reality of lack of welfare facilities", "mental suffering", "acceptance of adversity"; "Astonishing the Pilgrims", "Cultivating Attitude Insight", "Spiritual Moral Growth" and "Socially Desirable Effects" were included in the two Metathemes of "Sweet Suffering" and "Rising of the Soul", and the eighth theme was entitled "tourism to the Arbaeen journey" was also considered a sub-issue. The Sweet Suffering Meta theme included the first level of the Kirk Patrick evaluation model (reaction) and the Spirit Moral Growth Meta theme included the second to fourth levels (learning, behavior, and social outcomes) of the Patrick model evaluation. Based on the model used, the reaction to the trip is very good and the travel results are estimated to be good in terms of learning and relatively good in terms of behavior. There are also signs of positive social consequences for the Islamic world that need further investigation.

Keywords: lived experience, Arbaeen walk, training program, evaluation, pilgrimage.

*. Associate Professor, Department of Curriculum and Education Studies, Faculty of Educational Sciences and Psychology, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

** Master of Educational Management, Faculty of Administrative and Economic Sciences, Ferdowsi University, Mashhad, Iran.

ارزیابی برنامه تربیتی پدیده اربعین بر پایه تجارب زیسته زائران*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۲۲

محمود سعیدی رضوانی**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۲۷

فاطمه غلامی***

چکیده

هدف اصلی مطالعه حاضر، ارزیابی پدیده مستمر راهپیمایی اربعین به منظور کمک به برنامه‌ریزان این سفر در راستای ارتقای سطح نتایج است. هدف عملیاتی این پژوهش، کاوش در تجارب زیسته زائران از نظر رضایت از سفر و دستاوردهای آن بوده است. در این مطالعه ارزیابانه، براساس مدل کرک پاتریک، با روش نمونه‌گیری «موردی معمولی»، با پنجاه زائر شهر مقدس کربلا که دست‌کم یک بار در پیاده‌روی سفر اربعین حضور داشته‌اند، مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته صورت گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش کدگذاری استراوس و کوربین، طی سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی انجام شد. طی این پژوهش که با روش پدیدارشناسی صورت پذیرفت، ۸۳۱ مفهوم کشف شد که براساس معنا، ماهیت، ارتباط و تناسب مفهومی، در قالب ۴۷ مقوله جای گرفتند. نتایج نهایی نیز تحت هفت مضمون «واقعیت کمبود امکانات رفاهی»، «تألمات روحی»، «پذیرش ناملایمات»، «حیرت‌افزایی در زائران»، «پرورش بینشی - نگرشی»، «رشد اخلاقی - معنوی» و «آثار مطلوب اجتماعی»، در دو فرامضمون «رنج شیرین» و «رستن روح» جای داده شدند و مضمون هشتم با عنوان «سیاحتی‌نگری به سفر اربعین» نیز فرعی تلقی شد. فرامضمون رنج شیرین، شامل سطح اول مدل ارزشیابی پاتریک (واکنش) شد و فرامضمون رستن روح نیز، سطوح دوم تا چهارم (یادگیری، رفتار و نتایج اجتماعی) ارزشیابی مدل پاتریک را دربرگرفت. براساس مدل استفاده‌شده، واکنش به سفر بسیار خوب و نتایج سفر در لایه یادگیری خوب و در لایه رفتار، نسبتاً خوب برآورد می‌شود. ضمناً نشانه‌هایی از نتایج اجتماعی مثبت برای جهان اسلام وجود دارد که نیازمند کاوش بیشتری است.

واژگان کلیدی: تجربه زیسته، پیاده‌روی اربعین، برنامه تربیتی، ارزیابی، زیارت.

* با حمایت فکری مؤسسه مطالعات راهبردی و فرهنگی اصحاب‌الحسین علیه‌السلام

** دانشیار گروه مطالعات برنامه درسی و آموزش، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران (نویسنده مسئول) saedy@um.ac.ir

*** کارشناسی‌ارشد مدیریت آموزشی، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران fatemehgholami436@yahoo.com

مقدمه

اگرچه گستره ارتباطات و کنش‌های ارتباطی، از دیرباز مطرح بوده است، اما اهمیت روزافزون آن در عصر حاضر بر کسی پوشیده نیست. *ویندل و وارن*^۱ (۲۰۱۱) اذعان دارند، زندگی اجتماعی صحنه تجلی انواع ارتباطات و تعاملات اجتماعی میان افراد است (پرهام‌نیا، ۱۴۰۰: ۱۵۵). تعاملات اجتماعی اشاره به وضعیتی دارد که در آن، تأثیر رفتارهای کنشگر بر رفتارهای دیگری قابل تشخیص است (طولابی، خیری و صمدی، ۱۳۹۴: ۲۸۹). نظریه کنش متقابل نمادین^۲ بیان می‌کند افراد در ارتباط با یکدیگر عمل می‌کنند و موجب ساختن عمل یکدیگر می‌شوند (نیازی و مرتضوی، ۱۳۹۴). این نظریه بر اهمیت ارتباطات نمادین یعنی ژست‌ها، نمادها و زبان که در رشد فرد، گروه و جامعه مؤثر است، تأکید دارد (پرهام‌نیا، ۱۴۰۰: ۱۵۶). برحسب این دیدگاه، بیشتر جامعه‌شناسان به آثار اجتماعی توجه دارند و کمتر اعمال و رفتار افراد را در جامعه مورد توجه قرار می‌دهند (ساروخانی، شکریگی و آقایی، ۱۳۹۳)؛ از این رو حرکت به سمت ارتباطات کامل یا اثربخش، حرکت به سمت ایجاد همانندی‌ها و شباهت‌هایی میان فرستنده (منبع) و گیرنده جهت رسیدن به اشتراک معنا، تشابه فکری و دستیابی به وحدت معنایی در ساحت ذهنی است (آثاری و همایون، ۱۴۰۰: ۳۸۴). ارتباط اجتماعی، نشانه فرهنگ است و تعالی فرهنگ بدان مربوط است (ساروخانی، ۱۴۰۰: ۴۳). اگر فرهنگ دربرگیرنده اعتقادات، ارزش‌ها، اخلاق و رفتارهای ناشی از این اعتقادات تعریف شود، آنگاه دین جزء فرهنگ تلقی می‌شود (طلایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۲۰).

در دین مبین اسلام، کنش زیارت از جمله عبادت‌ها و سنت‌های نبوی به شمار می‌رود که در سیره و گفتار بزرگان نیز بر آن تأکید شده است. زیارت اربعین سرچشمه دو حرکت عظیم اجتماعی و معنوی در بین مردم است؛ از سویی حضور زائران در پیشگاه امام و به فیض رسیدن از محضر ایشان را به همراه دارد و از سوی دیگر مستلزم حضور در جمع گسترده‌ای از اقشار مختلف با ارتباطات و فرهنگی متفاوت است؛ از این رو پیاده‌روی اربعین از جمله زیارت‌هایی است که به‌رغم تأثیرات معنوی و روحانی

1. Windle and Warren
2. Symbolic Interactionist Theory

به شدت تحت تأثیر ارتباطات اجتماعی و تعاملات فرهنگی قرار دارد. راهپیمایی اربعین پیشینه تاریخی طولانی دارد و براساس برخی منابع از زمان شهادت امام حسین (علیه السلام) تاکنون در صورت امکان برپا بوده است. صدام در دوران حکومت بیش از سی ساله خود، با کمک بعضی‌های بی‌رحم تمام عزاداری‌ها و شعائر حسینی را تعطیل کرد؛ ولی با سقوط حزب بعث در سال ۲۰۰۳، عقده‌های چندین ساله شیعیان عراق سر باز کرد (عربی، ۱۳۹۸: ۴۹) و با بهبود اوضاع امنیتی کشور، بر میزان زائران افزوده شد و آرام‌آرام با فرونشستن غبار ترس و ناامنی، آیین‌های عزاداری شیعیان پا به عرصه عمومی نهاد (فروغی، سراج‌زاده و نبوی، ۱۳۹۹: ۴۲۱)؛ به طوری که بنا بر اعلام مراجع رسمی، آمار زائران ایرانی اربعین از سال ۱۳۹۰ از پنجاه هزار نفر به دو میلیون و ۳۲۰ هزار نفر در سال ۱۳۹۶ رسید^۱ و این آمار در سال ۱۳۹۸ به بیش از سه میلیون نفر افزایش یافت.^۲

«پیاده‌روی اربعین» در کشور عراق، یکی از هفت^۳ آیین پیاده‌روی زیارتی در جهان است که بزرگ‌ترین آیین زیارتی شیعیان و بلکه تمامی مسلمانان به شمار می‌آید (پویافر و رضایی، ۱۴۰۰). پیاده‌روی اربعین به صورت عنصری پویا در حیات اجتماعی جریان دارد و منشأ تحولات بسیاری در کنش‌های فردی و اجتماعی شده است (تاج‌بخش، ۱۳۹۹: ب: ۱۴۹). این مراسم باشکوه در کربلای معلی با هوشمندی و رهبری داهیانۀ ائمه اطهار به سنتی جاوید و میراثی ماندگار در صیانت و انتقال پیام نهضت بزرگ عاشورا بدل شده است (تاج‌بخش، حسینی و موسوی، ۱۳۹۸: ۱۰). از آنجاکه تکامل معنوی مردم جزء حقوق اجتماعی شهروندان محسوب می‌شود، تعظیم و بزرگداشت آیین‌های مذهبی همچون پیاده‌روی اربعین که تأثیرات شگرفی بر فرد، خانواده و جامعه بر جای می‌گذارد، حقیقتی اجتناب‌ناپذیر است (تاج‌بخش، ۱۳۹۹: الف: ۵۸).

پیاده‌روی اربعین را می‌توان نمونه‌ای از جامعه معنوی به شمار آورد. به‌زعم تونیس،^۴

۱. خبرگزاری اهل بیت (ع) اینا: ۱۳۹۶/۰۸/۱۹

۲. <https://www.farsnews.ir/news/13990708000913/>

۳. شش آیین دیگر عبارتند از آیین زیارتی هندوها به نام «کومب میلا» در هند، زیارت پیروان شیتو به نام «شیکوکو یا ۸۸ معبد» در ژاپن، چهار زیارت مسیحیان به ترتیب شامل «کامینو دسانتیاگو» در اسپانیا، «فاطمیا» در پرتغال، «فرانسیجنا» در ایتالیا و «گوادالوپ» در مکزیک.

۴. Tonnies

جوامع انسانی به دو صورت «جامعه معنوی» و «جامعه صوری» قابل تقسیم هستند. جامعه معنوی براساس شاخص‌های ارتباطی «اراده ارگانیک»،^۱ «ارتباطات عمقی»،^۲ «امتداد تاریخی ارتباط»^۳ و «کوچکی جمع و ارتباط تام»، از جامعه صوری منفک می‌شود (ساروخانی، ۱۴۰۰: ۷۳-۷۱). آیین پیاده‌روی اربعین، تجربه دینی زیارتی متفاوتی است که در آن تمام طول مسیر پیاده‌روی، مصداق تجربه زیارت امام حسین (علیه السلام) است؛ آیینی که در آن، ملت‌ها و فرهنگ‌های مختلف در تعامل و ارتباطات بین‌فرهنگی قرار می‌گیرند (تاج‌بخش، حسینی و موسوی، ۱۳۹۸: ۱۳). این آیین بیش از آنکه یک واقعیت ساده دینی در بستر اجتماع دینی شیعه باشد، واقعیتی درهم‌تنیده از لایه‌های مختلف است. این رویداد استثنایی و منحصربه‌فرد بستر مناسبی برای رشد فضائل انسانی و اخلاقی، تعامل بین‌فرهنگی، انسجام اجتماعی و بازنمایی هویت شیعه و غیره ایجاد کرده است (تاج‌بخش، ۱۳۹۹ الف: ۴۳). اجتماع اربعین به‌عنوان یک نظام گفتمانی، حاصل نشانه‌های مختلفی است و برای آنکه بتوان رمزگان آن را کشف کرد و موفق به خوانش متن منحصربه‌فردش شد، باید نظام‌ها و نشانه‌های حاکم بر آن شناسایی شود. این اجتماع بزرگ، نظامی از نشانه‌های متکثر یعنی صدا، تصویر، حرکت، موسیقی، رنگ، نور و معناست و قادر به خلق فرایندی است که اگر خوب گفته‌پردازی شود، بیشترین تأثیر را نسبت به گفتمان‌های دیگر در مخاطب خواهد داشت (فلاحی و شاه‌ولی، ۱۳۹۹: ۲۹۴).

«رفتن به سفر زیارتی» و نیز «پیاده سفر رفتن به منظور زیارت» یک کنش است و از آنجاکه هر کنشی نیازمند مقدمات و آمادگی‌هایی است، این کنش نیز بدون فرایند تصمیم‌گیری رخ نمی‌دهد. همچنین کنشی دینی است و ترجیح و انتخاب آن در چهارچوب نظام ارزش‌های دینی و مذهبی است (صدیق‌اورعی، باقری و صدیق‌اورعی، ۱۴۰۰: ۱۱۲). افرادی که قصد سفر دارند دلایل گوناگونی را برای سفر کردن‌شان بیان می‌کنند. معمولاً افراد در سفر به دنبال آرامش، آسایش و لذت‌بردن از سفر و محیط

۱. در جامعه معنوی، حرکت‌ها نه در خدمت فرد، بلکه در جهت وحدت جمع و تحقق غایت‌های آن صورت می‌گیرد.

۲. انسان‌هایی که در جریان فرایند ارتباطی قرار می‌گیرند، یکدیگر را می‌شناسند، واکنش‌های یکدیگر را حدس می‌زنند و این امر نوعی آرامش روانی را در برخورد با دیگران فراهم می‌سازد.

۳. در چهارچوب جامعه معنوی، انسان‌های در ارتباط، سوابق دیرین یکدیگر را می‌شناسند.

پیرامون‌شان هستند. این در حالی است که در پیاده‌روی اربعین، مسافران در مسیری قدم می‌گذارند که به لحاظ سرسبزی و خوش‌آب‌وهوایی تقریباً فاقد این مؤلفه است (فرخی و انگوتی، ۱۳۹۸: ۳۱).

۱. پیشینه پژوهش

پیاده‌روی اربعین پدیده‌ای با ابعاد گوناگون است. کنشگران مختلفی در این رویداد شرکت می‌کنند که مهم‌ترین آن‌ها زائران و خادمان زائران هستند. این کنشگران واقعیتی را رقم می‌زنند که دارای سطوح، لایه‌ها و تنوع چشمگیری است؛ از یک‌سو کنشی جمعی است و در جریان آن کنش‌های اجتماعی متعددی رخ می‌دهد. از منظر روانی، کنش دارای مقدمات شناختی و انگیزشی و از منظر اجتماعی دارای مقدمات ساختاری و فرهنگی است و آثار و پیامدهایی دارد. از انگیزه‌ها و ادراک‌ها گرفته تا ساختارها و کارکردها، از آثار فردی گرفته تا آثار اجتماعی و از پیامدهای سیاسی گرفته تا پیامدهای اقتصادی و غیره (صدیق‌اورعی، باقری و صدیق‌اورعی، ۱۴۰۰: ۱۱۲). پیاده‌روی اربعین سبب شکل‌گیری نوع جدیدی از هویت فراتر از مرزهای ملی شده است که پیوند عاطفی میان زائران ایرانی و عراقی را موجب شده که همان هویت اربعینی است (تاج‌بخش، حسینی و موسوی، ۱۳۹۸: ۳۴). برخی از کارکردهای اربعین عبارت است از: وحدت و همبستگی اجتماعی، اقتدار جهان اسلام، کمرنگ‌شدن طبقه، ملیت و قومیت، تقسیم کار اجتماعی، زدودن کدورت‌ها و کاهش کشمکش‌های اجتماعی و پیامدهای روحی و اخلاقی (عربی، ۱۳۹۸: ۴۹-۵۱). با توجه به افزایش سالانه زائران اربعین در دهه اخیر، این پدیده توجه پژوهش‌گران فراوانی را به خود جلب کرده است.

تاج‌بخش (۱۳۹۹)، در پژوهشی با عنوان «پیاده‌روی اربعین و ابعاد تربیتی آن»، به سه مضمون اصلی ابعاد تربیتی فردی (بصیرت‌افزایی، افزایش عزت‌نفس، الگوپذیری، تفکر و خودسازی معنوی)؛ ابعاد تربیتی خانوادگی (همگرایی نسل‌ها، اصلاح الگوی مصرف) و ابعاد تربیتی اجتماعی (هویت دینی، بهداشت روانی، اعتماد اجتماعی) دست یافت. تاج‌بخش (۱۳۹۹) در پژوهش کیفی دیگری با عنوان «پیاده‌روی اربعین و معنایابی کنش زیارت زائران جوان»، با مصاحبه‌ای که با ۳۵ زائر جوان ایرانی (۳۵-۱۸ سال) انجام داد،

پنج مضمون اصلی سفر فیزیکی، شناختی - اعتقادی، تجربی - احساسی، سبک زندگی اربعینی و هویت اربعینی را شناسایی کرد. نتایج کلی پژوهش وی بیانگر آن است که پیاده‌روی اربعین، عاملی هویت‌ساز محسوب می‌شود و نقش اساسی در آرامش و نشاط و شادابی معنوی و جسمی و روحی جوانان ایفا می‌کند. فرخی و انگوتی (۱۳۹۸) در پژوهشی، دلایل مشارکت زنان ایرانی در پیاده‌روی اربعین را با انجام ۲۰ مصاحبه عمیق، در پنج مضمون مهدویت و آخرالزمان، تربیتی و اخلاقی، تبلیغی، فرهنگی و دینی و مذهبی دسته‌بندی کردند.

طبق پژوهش پدیدارشناختی تاج‌بخش (۱۳۹۸)، رضایتمندی زائران، در بُعد زیرساخت‌های فضایی (محیطی)، پایین است؛ ولی میزان رضایتمندی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی و دینی در سطح مطلوبی قرار دارد. همچنین برخی نیازهای اساسی زائران، عبارتند از: افزایش ناوگان حمل‌ونقل، نظارت جدی بر نرخ‌گذاری کرایه‌ها، افزایش زیرساخت‌های ارتباطی مخابراتی، فراهم کردن امکانات سرمایشی، بهداشتی، و اسکان مناسب. یافته‌های پژوهش بُد (۱۳۹۷) نیز حاکی از آن است که زمینه‌ها و عوامل بسترساز در شکل‌گیری رویداد اربعین، چنداسلوبی بوده و حضور گسترده مردم در این راه‌پیمایی‌ها صرفاً به یک عنصر تقلیل پیدا نکرده است. عوامل و زمینه‌های فرهنگی - اعتقادی، اجتماعی - اقتصادی و سیاسی - ملی، از مهم‌ترین این زمینه‌ها هستند که تنوع آن‌ها وجه بارز و عامل منحصربه‌فرد بودن این ابرویداد به حساب می‌آید. رضوی‌زاده (۱۳۹۶) نیز در پژوهشی با عنوان «ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده‌روی اربعین در عراق»، پس از تحلیل داده‌های کیفی، سه مضمون اصلی تجربه تعلیق امر مادی، رنج مقدس به مثابه مواد معنا و برانگیزاندگی عاطفی مناسب جمعی زیارت را کشف کرد.

صدیق‌اورعی، باقری و صدیق‌اورعی (۱۴۰۰)، در پژوهش خود به چالش‌های تصمیم‌گیری زائر پیاده ایرانی در سفر اربعین و شیوه حل مسئله توسط او پرداخته‌اند. نتایج تحلیل مصاحبه با ۳۹ زائر پیاده اربعین، در یک مقوله مرکزی «چالش فقدان مقتضیات و وجود موانع» خلاصه می‌شود. آن دسته از چالش‌هایی که زیر عنوان «چالش فقدان مقتضیات» جای می‌گیرند، شامل موارد «تأمین هزینه سفر»، «توانایی پیاده‌روی»، «یافتن همسفر مناسب»، «فراهم کردن وقت مناسب برای سفر»، «امکان دستیابی به مقصود»،

«امکانات سفر پیاده» و «آشنایی به راه و مقصد» است و مقوله‌های عمده زیرمجموعه «چالش وجود موانع» عبارتند از: «ممانعت کنشگرانی مانند دولت، کارفرما، مراکز آموزشی، همسر و والدین»، «تزامم‌های ناشی از تعهد شغلی، تعهد نگهداری از فرزندان و فشار اجتماعی تولیدشده از سوی هم‌وطنان و تعهد به آن‌ها» و «احساس ناامنی». فروغی، سراج‌زاده و نبوی (۱۳۹۹) نیز به مطالعه انگیزه‌های زائران ایرانی شرکت‌کننده در آیین پیاده‌روی زیارت اربعین پرداخته‌اند و در این زمینه با انجام مصاحبه با زائران شرکت‌کننده و همچنین مشاهده مشارکتی در این آیین، به سراغ جهان‌های ذهنی و حالات روحی آنان رفته‌اند. یافته‌های حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد زائران ایرانی با سه احساس «نیاز»، «تکلیف» و «شور» در دو نوع انگیزه در سطح فردی و اجتماعی به این آیین روی می‌آورند.

واقعۀ عظیم اربعین با ابعاد متنوع و متعدد، ظرفیت گسترده‌ای برای پژوهش دارد و در این راستا، پژوهش‌های اجتماعی متعددی پیرامون آن انجام شده است و هر یک از دریچه‌ای خاص به این موضوع پرداخته‌اند. بررسی پیشینه نشانگر آن است که پژوهش‌های ارزشمند انجام‌گرفته را می‌توان به چند دسته چستی سفر اربعین (What)، چرایی سفر اربعین (انگیزه زائران و غیره) (Why)، چگونگی سفر اربعین (How) و سرانجام سفر اربعین (Result) تقسیم کرد. مطالعه حاضر ضمن قدردانی از تمام تلاش‌های انجام‌شده و با بهره‌گیری از روح حاکم بر بسیاری از مباحث و پژوهش‌های پیشین، ناظر بر تأثیرآبودن سفر اربعین، «پدیده اربعین» را به‌منابه یک «برنامه تربیتی»^۱ لحاظ می‌کند و با توجه به اهمیت ارزشیابی به‌عنوان یک زیرنظام بسیار مؤثر در امر «تعلیم و تربیت» که وظیفه ارائه بازخورد برای بهبود فعالیت‌های آموزشی - تربیتی را به عهده دارد (بازرگان، ۱۳۹۹)، اهتمام خود را بر انجام ارزشیابی الهام‌گرفته از برخی

۱. مراد از برنامه تربیتی، نقشه راه تحقق و تعمیق مقاصد تربیت اسلامی در افراد است. اصطلاح برنامه تربیتی به صورت «برنامه درسی و تربیتی»، در سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران آمده است. براساس مفاد این سند، برنامه درسی و تربیتی، مشتمل بر مجموعه فرایندهایی است که زمینه‌ساز نیل به اهداف مندرج در سند تحول آموزش و پرورش و دارای رویکرد فطرت‌گرایی توحیدی است. در این مطالعه، با توجه به ماهیت راهپیمایی پدیده اربعین و با توجه به آنکه قرار نیست به‌طور کلاسیک آموزش‌هایی داده شود و به جای آن حضور در فضا و تعاملات زائر، جای کلاس و درس رسمی و مدرسه را می‌گیرد، از اصطلاح برنامه تربیتی استفاده شده است.

مدل‌های موجود و بر پایه تجارب زیسته زائران، قرار داده است؛ از این رو با ارزیابی تأثیرات این پدیده در صحنه عمل می‌توان از بازخوردهای آن برای ارتقای برنامه‌ریزی‌های مربوط به فرایندهای مختلف سفر زائران سفر کربلا و اجرای آن استفاده کرد. پرسش پژوهشی مطالعه حاضر بدین شرح است: با الهام‌گیری از مدل کرک پاتریک^۱، چه ارزیابی‌ای را می‌توان از رضایت زائران و دستاوردهای سفر اربعین به دست آورد؟

۲. روش پژوهش

با توجه به ماهیت پدیده مورد بررسی، پژوهش حاضر در زمره پژوهش‌های کاربردی قرار می‌گیرد. این پژوهش مطالعه‌ای ارزیابانه است که به جهت ماهیت خاص میدان مطالعه که با انگیزه‌ها و احساسات کنشگران یک آیین سروکار دارد، دارای رویکرد کیفی و از سنخ پدیدارشناختی است که درصدد کشف و تفسیر تجربه‌های زیسته مشارکت‌کنندگان درباره پدیده‌رویی اربعین است. گال، بورگ و گال^۲ (۲۰۰۷)، تجربه زیسته^۳ را یکی از روش‌های پژوهش کیفی می‌دانند که دارای زیرمجموعه‌هایی مانند تاریخچه زندگی و روان‌شناسی شناختی است. پدیدارشناسی نوعی تحقیق کیفی است که بر مطالعه تجربیات زیسته فردی در جهان تمرکز دارد (نووبوئر، ویتکوپ و وارپیو،^۴ ۲۰۱۹: ۹۰). پدیدارشناسی مطالعه پدیده‌هاست؛ پدیده‌هایی که خود، خودشان را نشان می‌دهند و موجب آگاهی و درک می‌شوند (آلن کالینسون و ایوانز،^۵ ۲۰۱۹: ۲۹۵). سیمپسون و آش^۶ (۲۰۲۰) بر این باورند که به تعلیق درآوردن نگرش طبیعی این امکان را به پدیدارشناس می‌دهد تا ویژگی‌های اساسی پدیده‌های تحت تحقیق را متمایز کند و نسبت به آن‌ها آگاه شود.

با توجه به ماهیت کیفی مطالعه و ضرورت استفاده از دیدگاه‌ها و تجربه‌های زیسته متنوع مخاطبان، در این پژوهش از روش نمونه‌گیری کیفی با عنوان نمونه‌گیری «موردی معمولی»^۷ استفاده شد. در این نمونه‌گیری پژوهش‌گر فرد یا گروهی معمولی را مورد مطالعه قرار می‌دهد

1. Kirkpatrick
2. Gall, Borg & Gall
3. Lived Experience
4. Neubauer, Witkop, & Varpio
5. Allen-Collinson & Evans
6. Simpson & Ash
7. Typical Case Sampling

(اومانو^۱، ۲۰۱۳: ۱۸۰). این نوع نمونه‌گیری موارد انحرافی یا شدید را حذف می‌کند و مسائل مهمی را نشان می‌دهد که باید پدیده براساس آن‌ها مورد بررسی قرار گیرد. نمونه‌گیری موردی معمولی به پژوهش‌گران کمک می‌کند تا نمایی کلی درباره افراد کاملاً عادی جامعه ارائه شود (گرتیزر^۲، ۲۰۱۴: ۱۰) و نمونه‌ای از آنچه به‌عنوان مجموعه‌ای معمولی از مقادیر در نظر گرفته می‌شود، نشان می‌دهد (باباحیدری، پارتو، اسپانته، سونسون^۳، ۲۰۱۳: ۴۶۸). جامعه پژوهش حاضر افرادی^۴ بودند که تجربه دست‌کم یک سفر پیاده‌روی اربعین را داشتند. در پنجاه مصاحبه صورت‌گرفته که به روش نیمه‌ساختاریافته و از سال ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۰ صورت گرفته است، اطلاعاتی به شرح جدول شماره ۱ لحاظ شده است.

جدول شماره (۱). اطلاعات جمعیت‌شناختی مصاحبه‌شوندگان

اطلاعات جمعیت‌شناختی			
مجموع	فراوانی	عنوان	ویژگی‌ها
۵۰	۲۸	مرد	جنسیت
	۲۲	زن	
۵۰	۱۴	دیپلم و زیردیپلم	تحصیلات
	۳۰	کاردانی و کارشناسی	
	۶	کارشناسی ارشد و بالاتر	
۵۰	۲۰	دانشجو	شغل
	۱۴	فرهنگی، اداری، متخصص	
	۱۰	خانه‌دار	
	۴	بازنشسته	
	۲	آزاد	
۵۰	۲۲	یک بار	تعداد حضور در پیاده‌روی
	۱۹	دو تا سه بار	
	۹	چهار تا هفت بار	

1. Omona
2. Gertiser
3. Babaheidari, Pareto, Spante, Svensson

مصاحبه‌کنندگان براساس نظر پژوهش‌گران و ادبیات نظری، مشاهده‌ها و روند مصاحبه، به طراحی محورهای پرسش‌ها می‌پرداختند که اصلی‌ترین آن‌ها، در جهت کشف حداکثری تجارب زیسته زائران پیاده‌روی اربعین بود. در واقع، محورهای پرسش‌های مصاحبه‌ها، شرایط سفر از نظر امکانات و فرایندها و انواع دستاوردها ناظر بر یادگیری‌های حین سفر، رفتارهای پس از سفر، مطابق یادگیری‌ها و نتایج عمده سفر اربعین بود که براساس مدل پاتریک انتظام یافتند. براساس منابعی همچون *پاول*، ویتسد و *گیراردی*^۱ (۲۰۱۶) و *رافیک*،^۲ (۲۰۱۵)، مدل پاتریک مشتمل بر چهار سطح است: در سطح نخست واکنش،^۳ رضایت یادگیرندگان از برنامه آموزشی سنجیده می‌شود. این سطح معمولاً ناظر بر نگاه مشارکت‌کنندگان نسبت به معلم، امکانات، فضا و مکان و محتوای و معمولاً توسط نگرش‌سنج‌ها بررسی می‌شود. در سطح دوم، یادگیری^۴ مطمح‌نظر است که معمولاً بلافاصله پس از اتمام دوره (یا همراه با آزمون‌های میان‌دوره) توسط آزمون‌های عملی یا کتبی سنجیده می‌شود. در سومین سطح، موسوم به سطح رفتار،^۵ ارزشیاب از راه‌های مختلف می‌کوشد متوجه شود که آیا یادگیری‌های دوره، قابلیت انتقال به محیط واقعی (نظیر سازمان، مدرسه، کارخانه) را داشته‌اند؟ در آخرین سطح موسوم به سطح نتیجه^۶ که معمولاً در مطالعات به علت مشکل بودن جمع‌آوری داده‌های معتبر، کمتر به آن پرداخته می‌شود، ارزشیابان به بررسی و جست‌وجوی شواهدی مبنی بر تأثیر مطلوب آموزش بر شاخص‌های سازمانی یا حتی اجتماعی می‌پردازند؛ همچون افزایش بهره‌وری اقتصادی، کاهش میزان مرگ‌ومیر، افزایش صرفه‌جویی اقتصادی و کاهش نرخ خودکشی، کاهش طلاق و خشونت. گفتنی است سه سطح یادشده، ناظر به دستاوردهای دوره است و به‌طورکلی می‌توان مدل یادشده را در دو بخش رضایت از دوره و دستاوردها انتظام داد. با توجه به آنچه گفته شد، مصادیق ابعاد این مدل برای فضای اربعینی شامل موارد زیر خواهد بود:

-
1. Paull, Whitsed, Girardi
 2. Rafiq
 3. Reaction
 4. Learning
 5. Behavior
 6. Result

نمودار شماره (۱). انطباق مدل کرک پاتریک براساس پدیده اربعین

زمان مصاحبه‌های صورت‌گرفته، به‌طور میانگین بین ۳۰-۱۵ دقیقه متغیر بود و پس از رسیدن به اشباع نظری، مصاحبه‌ها متوقف شد. تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها براساس روش کدگذاری استراوس و کوربین^۱ (۱۳۹۰)، طی سه مرحله کدگذاری باز، محوری و گزینشی به صورت دستی انجام گرفت؛ بدین ترتیب که در مرحله اول و پس از مکتوب کردن متن مصاحبه‌ها، در مجموع ۸۳۱ مفهوم شناسایی و نام‌گذاری شد. در ادامه و در مرحله دوم کدگذاری، به منظور دستیابی به یک محور مشترک، تلاش شد تا مفاهیم ایجادشده در مرحله قبل در قالب ۴۷ مقوله طبقه‌بندی شوند و در نهایت مقوله‌های به‌دست‌آمده ذیل هشت مضمون و دو فرامضمون «رنج شیرین» و «رستن روح» در چهار سطح ارزشیابی مدل پاتریک جای داده شدند. پژوهش‌گران جهت اعتبار یافته‌ها، از هم‌تایان پژوهشی بهره گرفتند و به خودبازبینی مکرر یافته‌ها پرداختند. خودبازبینی محققان طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده یکی از روش‌های افزایش قابلیت اعتبار در پژوهش‌های کیفی است (عباس‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۴).

1. Strauss & Corbin

۳. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش براساس مدل پاتریک در سه سطح واکنش، یادگیری، رفتار و نتایج و در دو فرامضمون «رنج شیرین» و «رستن روح»، به شرح زیر دسته‌بندی شده است. در انتهای یافته‌های اصلی نیز، یافته‌ای فرعی با عنوان «سیاحتی‌نگری به سفر اربعین» ارائه می‌شود.

جدول شماره (۲). یافته‌های پژوهش: فرامضمون رنج شیرین؛ سطح نخست ارزشیابی

فرامضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
واقعیت کمبود امکانات رفاهی	کمبود امکانات و مسائل مربوط به بهداشت	۲۶	۱۲: سفر اربعین به‌رغم همه خوبی‌ها، بزرگ‌ترین سختی‌اش بحث نظافت و بهداشت است. ۱۸: مسیر پیاده‌روی خیلی کثیف بود. از کنار جدول نمی‌تونستیم رد بشیم. ۱۹: عرب‌ها توی لیوانی که تو آب می‌خوردی، یک آب می‌زدند و با هیچ مایعی نمی‌شستند و می‌دادند نفر بعدی استفاده کنه.
	کمبود امکانات و مسائل مربوط به حمل و نقل	۱۳	۱۷: یکی از سختی‌های سفر اینه که اگر بخوای مسیری رو با ماشین طی کنی، پیدا کردن وسیله حمل و نقل خیلی سخته. ۴۰: هنگام خروج از کربلا به سمت کاظمین که زمان زیادی پیاده آمده بودیم و می‌خواستیم مسیری رو با ماشین بیاییم، متأسفانه ماشین نصیب ما نشد. ۵۰: به دلیل هزینه‌های بالای رفت و آمد درون عراق، با توجه به تفاوت بالای نرخ ارز دو کشور، مشکلاتی وجود دارد. همچنین هزینه بالای رفت و آمد از مرز تا اهواز.
	مشکلات ناشی از ازدحام جمعیت و اسکان زائران	۲۳	۱۹: اتوبان نجف به کربلا خیلی شلوغ بود. روز اربعین، یک فاصله ۱۰ متری ۱۰ دقیقه طول می‌کشید تا بتونی بری. ۴۲: متأسفانه مکان برای زائران کم بود. موبک بود ولی اکثر شلوغ بود. ۴۷: زیر قبه نمی‌توننی بری. تو بین الحرمین به‌زور می‌توننی بری چه برسه به قبه.

فرامضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
			۲۵: گاهی تو صحن حرم اصلاً جا نبود. نماز که می‌خواستی بخونی باید وایمیستادی یکی نمازش رو بخونه که تو بتونی سر جای اون نماز بخونی.
	مشکلات مربوط به آب و هوا	۷	۸: در سفر اولی که رفتم، سرما خیلی بهم فشار آورد. ۳۷: از گرمای زیاد در این سفر خیلی اذیت شدم.
	مشکلات مربوط به تغذیه و مدیریت مصرف غذا	۶	۴۷: اونجا چون غذا بیشتر خوراک لوبیا می‌دادن و فکر کنم قبلش لوبیا رو تو آب نگذاشته بودند، من این قدر خورده بودم که گازش معدهم رو اذیت می‌کرد و انگار کسی داشت روده‌هامو فشار می‌داد و شروع کردم به نفس نفس زدن؛ افتادمو اشهدم رو گفتم. ۱۱: از اسراف می‌کردم که در مسیر می‌شد خیلی غصه می‌خوردم. وقتی می‌دیدم افراد یک پرس غذا رو دست‌خورده می‌کردن و بقیه‌ش رو می‌ریختن دور. ۱۲: توی هر وعده غذایی هر قدم که جلو می‌ریم، یک نوع غذا داده می‌شه و همیشه عرضه بیشتر از تقاضاست و برای همین غذا اسراف می‌شه.
	مشکلات و محدودیت‌های بانوان	۱۰	۴۸: ما سه تا خانم روی یه تیکه منحنی شکل که در حد ۳-۲ متر بود خوابیدیم و فقط به‌زور یه پتو پیدا کردیم که بندازیم زیرمون. نصفه‌شب از سرما و ضعف و فشار پایین و تهوع شدید، افتاده بودم به هذیون‌گفتن. ۱۱: وقتی می‌دیدم خانمی خوابیده و پوشش از روش برداشته شده، غصه می‌خوردم. ۲۰: چون خیلی شلوغ بود و فضا کم؛ ما خانم‌ها مخصوصاً دلهره این رو داشتیم که نکنه به نامحرمی برخورد کنیم، یا ایشون به ما برخورد کنه.
	بیماری و مشکلات ناشی از	۲۱	۱۶: واقعاً پیاده‌روی سختی داره؛ مخصوصاً برای افرادی که مشکلاتی دارند یا توانایی هاشون کمتر هست.

فرامضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
نظرات روروی	سختی پیاده‌روی		۲۲: چون زانوم مشکل داره، پیاده‌روی برام یه کم سخت شد. دیگه آخراً نمی‌تونستم راه برم و با ویلچر ادامه دادم. ۴۸: هر بار توی توقفمون، پمادای ضد درد و بی‌حسی و تاول رو درمی‌آوردیم و به همه جای پامون می‌زدیم و قطاری همدیگه رو ماساژ می‌دادیم.
	ناراضایتی ناشی از ساختار، امکانات و شرایط کشور عراق	۱۳	۲۴: عراق یک کشور جنگ‌زده هستش که تانک و ماشین جنگی رو به‌راحتی می‌تونن در شهر ببینی. به خاطر همین خیلی غربت داره. ۵۰: یکی از سختی‌ها، نبود اینترنت برای ارتباط بود. ۲۵: خیلی می‌ترسیدیم و همه‌اش استرس حمله‌داعشی‌ها رو داشتیم. می‌گفتم الان یه داعشی می‌یاد و حمله می‌کنه. ۱۹: اونجا مریض شدم و متأسفانه هیچ دارویی نبود و چند جا که مراجعه کردم، اورژانس‌های ایرانی در حد خیلی ساده مثلاً چند تا مسکن داشتند فقط.
	منازعات و مشکلات مربوط به مسائل اعتقادی و سلیقه‌های فردی	۱۶	۴۴: تعصب اعراب و گاهی بی‌احترامی دیده می‌شد؛ اما بی‌احترامی‌ها ناخواسته بود و مطمئناً کسی نمی‌خواد در سفر زیارتی دلخوری ایجاد بشه. ۱۳: بحث نژادی و تفاوت بین عرب و عجم وجود داره. برخی وقتی متوجه می‌شدند ایرانی پیش روشن هست، رفتار دیگه‌ای نشون می‌دادند. ایرانی‌ها هم بعضاً رفتار درستی نداشتند.
انتقاد از پرداختن برخی زائران به ابعاد مادی سفر اربعین	۱۰	۲: آنچه بیش از بقیه مسائل برای من ناراحت‌کننده بود، اهمیت گروهی از افراد به مسائل جانبی سفر از جمله تغذیه و اسکان به جای پرداختن به اهداف این سفر بود. ۱۴: در بسیاری از جاها شاهد بودم سر مسائل بسیار ساده، جدلهایی شکل می‌گرفت. یا عده‌ای در صف‌ها برای دریافت غذا نوبت را رعایت نمی‌کردند و این نکته را به ذهن می‌رسوند که عده‌ای از مردم برای امور ظاهری به این سفر می‌یان.	

فرامضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
تبدیل استرس و اضطراب سفر اربعین به آرامش	به‌جان خریدن مشکلات و سختی‌های سفر	۳۵	۲۰: سفر سختیه ولی آدم این سختی رو به جون می‌خره تا چیزی رو به‌دست بیاره. اون چند روز اون قدر تحت‌تأثیر بودیم که از آسمون سنگ هم می‌اومد، خوشحال بودیم. ۸: آنقدر این سفر زیبایی دارد که زشتی‌ها به چشم نمی‌آید. ۲۹: وقتی تصمیم می‌گیری سفر پیاده رو شروع کنی، اون هم سفر زیارت امام حسین، اصلاً به سختی‌هاش فکر نمی‌کنی.
	طبیعی بودن مشکلات و سختی‌های سفر	۹	۸: همین که هرکس با هر عقیده در این سفر حضور دارد، شاید یک‌جایی انسان را از رفتار دیگران دچار مسئله کند؛ ولی این مسئله در این حجم از سفر، طبیعی است. ۲۷: هرکسی از کشوری مختلف و فرهنگی مختلف در این مسیر قدم برمی‌داره و اختلاف سلیقه به‌رحال وجود داره و ناخواسته اختلاف و دلخوری پیش می‌یاد.
	تفاوت ظرفیت افراد در بهره‌گیری از اربعین	۷	۲۰: امام حسین(ع) سفره علم و دانش رو برای ما پهن کرده و هر کسی متناسب با توانایی و فهمش، از این سفره برداشت می‌کنه. ۱۴: یک‌وقت افراد میرن که استفاده معنوی خودشون رو از این سفر ببرند، ولی عده‌ای هم هستند که سعی بر تغییر مثبت خودشون و جامعه‌شون طبق دستاوردهایی دارند که از این سفر کسب می‌کنند.
	تبدیل استرس و اضطراب سفر اربعین به آرامش	۱۴	۱۷: خیلی استرس داشتم که حالا من برم، بلایی سرم نیاد و کجا بخوابم و چی بخورم؛ ولی بعد اینکه از سفر برگشتم به خودم می‌خندیدم واسه این فکر! ۱۹: اول فکر می‌کردم اونجا حتماً به داعش برخورد می‌کنیم، ولی خوشبختانه همچین اتفاقی نیوفتاد. ۱۱: همش دلهره داشتم که آیا اینکه می‌گفتند جای خانم‌ها نیست درسته؟ آیا می‌تونم با بهداشت اونجا کنار بیام؟ از زمانی که سوار هواپیما شدم هم دغدغه بچه کوچیکم رو داشتم؛ ولی تو هواپیما همه چیز رو به امام حسین و حضرت ابوالفضل سپردم.

فرامضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
حجرت انجلی در زائران	متفاوت بودن و توصیف‌ناپذیری سفر جذاب اربعین	۳۳	۱: اربعین سفری است که در ابتدا نمی‌دانی قرار است چه اتفاقاتی در انتظار شما باشد؛ یعنی نمی‌دانی قرار است کجا مستقر شوی، چه بخوری، با چه وسیله‌ای سفر کنی و فقط آنچه از آن تصویر مشخصی داری حرم سیدالشهدا (علیه السلام) است و این متضاد با سفرهای دیگر است. ۲۳: این سفر غیرقابل وصفه. آخه مگه می‌شه دریا رو توی لیوان جا کرد؟ ۱۷: شوق و اشتیاق خاصی حاکمه بر جو. ۸: این سفر به یک فستیوال مذهبی تبدیل شده است و افراد می‌خواهند نتیجه‌ی عزاداری محرم و احساس خود را با انجام این سفر نتیجه‌گیری کنند.
	تشبیه پیاده‌روی اربعین به مکان‌ها و حالات زیبا	۱۰	۱: در این سفر انسان همه‌چیز خود را رها کرده و تنها دارایی همراه او یک کوله‌پشتی است. این سفر را می‌توان با آخرت مقایسه کرد که انسان فقط اعمالش را همراه دارد. ۲۷: این قدر خوبه که اصلاً نمی‌شه وصفش کنی. انگاری توی بهشت راه می‌ری. ۳: مسیر پیاده‌روی فضای انتزاعی و خاصی را در فرد ایجاد می‌کند. این امر را می‌توان با سعی صفا و مروه مقایسه کرد که آن هم نوعی دویدن برای رسیدن است.
	غلیان احساسات و درک عظمت ائمه، در مواجهه با حرم اهل بیت	۳۷	۹: لذت رسیدن به حرم بعد از کلی سختی، مانند روزه می‌ماند که انسان بعد از تحمل یک روز سختی، در لحظه افطار حس بسیار خوشایندی دارد. ۲۷: بال‌وپر در آوردم، وقتی به بین‌الحرمین رسیدم. ۱۰: با دیدن گنبد امام، بعد از دو روز پیاده‌روی و در کل بعد از دو ماه عزاداری برای ایشان، همه‌ی خستگی‌ها از تن انسان در می‌رود. ۲۲: دیدن حرم حضرت عباس (ع) واقعاً حال منو دگرگون کرد.

فرا مضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت کنندگان
	اشتیاق، لذت و نشاط ناشی از زائر بودن	۴۲	۱۷: در اربعین می‌تونید به هر کجا که نگاه کنید این جمله حضرت زینب (علیها السلام) که فرمودند در کربلا جز زیبایی ندیدم رو ببینید. ۲۰: هم خیلی خوشحال بودم هم خیلی هیجان زده... تا چشم به هم زدیم دیدیم داریم برمی‌گردیم. ۴۴: در اولین سفر شور و شوق بسیار زیادی داشتم. حتی در سفرهای بعدی هم همین‌طور. انگار هر سفر، سفر اول است. ۲۱: اون چند روز، به قول ما بیرجندی‌ها، از عمرت حساب نمی‌شه. چون خیلی حس خوبی داشت.
	احساس غرور و افتخار از شیعه و زائر کربلا بودن	۹	۲۵: آدم حس غرور بهش دست می‌داد از اینکه می‌دید مردم این جور عاشقانه به شخصی علاقه دارند و در راهش خدمت می‌کنند. ۲۶: وقتی آدم، این همه انسان مشتاق اهل بیت می‌بیند، حس غرور می‌کند؛ البته از نوع خوبش. احساس غرور از اینکه یک مسلمان و مهم‌تر یک شیعه هستم. ۳۱: وقتی به آدم‌ها نگاه می‌کردم خیلی خوشحال بودم و تنها جایی که به نظرم باید مغرور می‌شدم اینجا بود.
	احساس شعف از خدمت به زائران	۸	۲۵: یک افسر عراقی میان جمعیت روان به سمت کربلا ایستاده بود و ادکلنی در دستش بود و به لباس عزاداران می‌زد و التماس دعا می‌گفت. آنچنان این صحنه به دلم نشست که آرزو کردم کاش سال آینده من هم بتوانم به نحوی خادم زائران اربعین باشم. ۳۸: در موکبی مستقر بودیم و وظیفه آب‌دادن به زائران و رفع تشنگی آن‌ها را داشتیم... احساس همسایگی با ائمه را داشتی و هیچ دغدغه‌ای نداشتی و دوست داشتی همه‌اش اونجا باشی و به زائران خدمت کنی. ۱۷: موکب‌داری شبیه اردوی جهادی شیرین است و باید در آن، تمام توانت را بگذاری تا کار به بهترین نحو انجام شود.

فرا‌مضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
احساس معنوی زائران در پیاده‌روی اربعین	۱۷	۱۶: موقعی که به قم و جمکران رسیدیم، فکر می‌کردم کربلا هم همین‌طور، اما وقتی از مرز رد شدیم متوجه شدم این یک سفر عادی نیست. ۱۲: داخل این راه، جایی که حتی می‌خواهی تماماً زیارتی. لحظه‌به‌لحظه‌اش زیارتی. لحظه‌به‌لحظه قشنگی و با سفرهای معمولی فرق داره. ۱۸: اینکه اسم این سفر، سفر معنوی و زیارتی هستش به این معنی نیست که دیگه نیاز به آب و غذا و خواب نداری، اما این نیازها دیگه مهم نیست و بیشتر اون بُعد معنوی هستش.	۵: به نجف رسیدیم و شرایط خواب اصلاً فراهم نبود. تا اینکه به خانه کوچکی در نزدیکی حرم مولا دعوت شدیم. صبح حمام را برای ما آماده کرد و با همه بی‌بضاعتی، برای ما صبحانه تهیه کرد و چون کم بود خودش هم نیامد؛ ولی با تمام خوشحالی در مکالمه با پدرش، از پیدا کردن زائر و اسکان آن‌ها در خانه‌اش خیر داد. ۱۱: باورم نمی‌شد این همه میزبان‌های قشنگ... اون قدر زائر امام پراشون ارزشمندند که دست به هر کاری می‌زنند و تمام غرورشون رو زیر پا می‌زنند. ۱۲: در مسیر به وفور پیدا می‌شه از بچه‌های ۲-۳ ساله‌ای که دستمال کاغذی، خرما یا عطر گرفتن دستشون که به زائرها بدن تا مرد نود - صد ساله که نمی‌تونه بایسته و نشسته، چای و خرما تعارف می‌کنه. ۱۵: مسئول اسکان توی نجف، خیلی مهمون‌نواز و پیگیر بود، تو بحث شست‌وشو، بهداشت و تغذیه این جور نبود که بخواد به کاری بکنه و بره. می‌خواست تک‌تک جزئیات به‌خوبی انجام بشه. انگار مسئول یک کشوری که بابت مسئولیتش داره حقوق می‌گیره؛ ولی حقوق معنوی نه مادی.

فرا مضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت کنندگان
			۲۳: وقتی وارد موكب شدیم، خانم عرب دم در خوشامد می گفت. در طول شب چند بار بیدار شدم و دیدم که همون‌طور واستاده و به هر کی که وارد می شه خوشامدگویی می کنه. موقع اذان صبح بهشون گفتم بهتره استراحت کنید. گفت: بعضی ها میان تو، در رو نمی بندند و باد سرد میاد تو و اونایی که خوابن اذیت میشن. فردا امام حسین (علیه السلام) به من میگه: چرا مراقب نبودی! زائر من اذیت شد.
خرسندی از ابراز لطف و مهربانی مردم در سفر اربعین	۲۶	۱۶: متأسفانه کوله‌پشتیم که تمام وسایل و پولام داخلش بود رو گم کردم. وقتی این موضوع رو به اطرافیانم گفتم همه شون به هر نوعی شروع کردن به کمک. با اینکه اصلاً منو نمی شناختن. وقتی به همسرم زنگ زدم گفتم: اینجا خود بهشته. ۲۸: انسان‌ها خوب هوای هم را داشتند. در کربلا یک گاری کرایه کردم که وسایلم را بیاورد، اما آخر مسیر پول بیشتری می خواست و یکی از هموطنانم به من کمک کرد تا آن فرد پول بیشتری از من نگیرد. ۳۷: در آن سفر همه مانند یک خانواده با هم دوست هستند و سعی می کنند بهم برای حل مشکلات کمک کنند.	
خاطره‌انگیزی سراسر مسیر پیاده‌روی اربعین	۱۸	۲۳: تک تک لحظه‌هایش برای من و همسرم واقعاً به یادموندنی شد. ۱۶: هر ثانیه در این سفر، معادل صد سال خاطره‌ست. ۴۱: پیاده‌روی حس دیگری داشت. حس آرامش و پر از سکوت و متفاوت‌تر از بقیه.	
مواجهه با وقایع و اتفاقات خاص	۱۲	۲۱: دوستم از یک دخترخانمی خوشش آمد و می گفت می‌خوام در همین سفر برم و از مادرشان رسم خواستگاری را به جا بیاورم و ما مخالفت می کردیم، اما او که حسابی مصمم بود، خواستگاری کرد و بعد از سفر هم ازدواج کردند. ۴۶: یکی از موكب‌هایی که سال ۹۷ رفتیم مال یک خانم فرانسوی بود که مسلمون شده بود و وصیت کرده بود توی اون موكب دفنش کنن. جای پای زائرای امام حسین و قبرش همون‌جا بود.	

فرازمضمون رنج شیرین			
محور ارزشیابی: سطح اول: واکنش به برنامه			
مضمون (۴)	مقوله (۲۶)	مفهوم (۴۸۰)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
			<p>همهٔ خادمای اونجا هم فرانسوی بودن.</p> <p>۲۷: کسانی که فامیلی آمده بودند، برای اینکه گم نشوند هرچند عمود با هم قرار می‌گذاشتند. عمود ۱۰۰۰ شلوغ‌ترین عمود بود؛ چون همه اونجا قرار گذاشته بودند.</p> <p>۱۹: یکی از دوستانم گفت می‌خوام برم زیارت. بعد از یک ساعت که دیدم بر نمی‌گرده، رفتم پای میکروفون؛ اونجا اگر کسی گم می‌شد عراقی می‌گفت بیا خودت صدا بزن. پای میکروفون هرچی صدا می‌زدم دیدم خبری نمی‌شه. بعد یادم افتاد که ما تو سفر بهش می‌گفتیم «ابوالفضل غلام». بعد صدا زدم «ابوالفضل غلام از شهرستان بشرویه». دو دقیقه بعد اومد و گفت آبروی منو بردی اینجا!</p>
جذابیت حضور اقشار مختلف در اربعین	۷		<p>۹: حتی افرادی که اعتقادات محکمی ندارند به این سفر می‌آیند.</p> <p>۳۴: هرکسی با هر اعتقادی، باحجاب و بی‌حجاب، با خالکوبی و بی‌خالکوبی یا بانماز و بی‌نماز، به سمت حرم می‌رفت و واقعاً باعث شگفتی من شد.</p> <p>۱۱: هیچ‌وقت توی ذهنم جا نمی‌شد این همه آدم از همه قشر؛ پولدار و فقیر و غنی و این همه بچه و بزرگ.</p>

جدول شماره (۳). یافته‌های پژوهش: فرازمضمون رستن روح؛ سطوح دوم تا چهارم ارزشیابی

فرازمضمون رستن روح			
محور ارزشیابی: سطح دوم: یادگیری			
مضمون (۱)	مقوله (۱۱)	مفهوم (۱۷۱)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
توجه به ضرورت بهره‌گیری از سفر اربعین		۱۷	<p>۳۹: یک لیست از چیزهایی که می‌خواستم نوشته بودم و احساس مسئولیت می‌کردم به خاطر التماس دعا‌هایی که بهم شده بود.</p> <p>۲۹: قبل از کربلا، به خودم قول دادم دیگه گناه نکنم.</p> <p>۱۱: به بچه‌هایی که توی راه «لبیک یا حسین» می‌گفتند خوراکی</p>

فرامضمون رستن روح			
محور ارزشیابی: سطح دوم: یادگیری			
مضمون (۱)	مقوله (۱۱)	مفهوم (۱۷۱)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
			می‌دادم. چون یک بنده خدایی به من گفته بود که نیت کن و از اینجا خوراکی ببر.
باور به نتیجه‌مندی سفر اربعین	۱۰	۴۷: از ساعت ۱۲ شب تا ۱۲ ظهر پیاده می‌رفتم و ظهر استراحت می‌کردم و دوباره از نماز شب راه می‌افتادم و هندزفری تو گوشم می‌گذاشتم و روضه گوش می‌کردم. تو کل مسیر اون قدر گریه می‌کردم که غدد اشکی من دیگه آب نداشت و دعا می‌کردم تو مسیر، یک قدم با امام زمان یکی بشه. ۹: تحمل مشکلات برای رسیدن به هدفی متعالی و عشق به امام، سفر رو ویژه می‌کنه. ۱۰: سفر اربعین، بیرون‌شدن خستگی راه و دو ماه عزاداری و گرفتن اجر این عزاداری‌ها را دربردارد.	
باور به دعوت زائران کربلا از سوی امام حسین	۸	۴: رفتن یا نرفتن به کربلا به اختیار من و شما نیست و خود امام باید دعوت کنند. ۱۷: امام طلبید ما رو. من چندین سال قصد سفر به کربلا رو داشتم؛ ولی هر بار به یه دلیلی باز کنسل می‌شد.	
باور به نقش امامان در مدیریت و حل مشکلات زائران	۱۲	۵: مدیریت سفر اربعین دست هیچ دولت و گروه خاصی نیست و فقط کمک‌کننده هستند و مدیریت این سفر دست خود سیدالشهدا(علیه‌السلام) و به تعبیری امام زمان است و اکنون هم در حد اعلامی خود است. ۱۰: اگر تا امروز به دلیل اربعین، اتفاق و قحطی در کشور عراق نشده و مشکلات خطرناکی به وجود نیامده، معجزه امام حسین(علیه‌السلام) است. ۲۲: توی هر وضعیتی که باشید و برید سفر، خود امام تونش رو به شما میده.	

فراضمون رستن روح			
محور ارزشیابی: سطح دوم: یادگیری			
مضمون (۱)	مقوله (۱۱)	مفهوم (۱۷۱)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
	تقویت ایمان با نفوذ قوی محرم و امام حسین در مردم	۱۰	۵: اربعین جلوی ضرر را می‌گیرد. انسان‌ها معمولاً خوبی‌هایی را دارا هستند که ریشه آن‌ها به مذهب بازمی‌گردد و هرازچندگاهی هم نیاز به تقویت دارند. اربعین قطعاً یک تقویت‌کننده مثبت است. ۱: مراسم اربعین تغییر خواهد کرد، ولی تعطیل نخواهد شد. در قبال کرونا هم، فقط شکل مسائل تغییر کرد؛ چون به تدریج در جان افراد نفوذ کرده است. ۴۶: تحت هر شرایطی شور حسینی ادامه دارد.
	تقویت باور به جاری‌بودن عشق امام در زائران	۱۷	۹: همه مسافران و میزبانان یک عشق واحد دارند و در این چند روز سختی می‌کشند و تنها چیزی که مهم هست، همان عشق است. ۱۰: این سفر دلی است و انسان را با همه مشکلات و خستگی، به سمت خود می‌کشاند و این عشق امام حسین (علیه السلام) است. ۳۳: عشق به امام حسین و سایر ائمه تو را مثل آهنربا به کربلا می‌کشد. ۴۲: زبان قاصر است؛ راهپیمایی اربعین عشق ما را به زبان می‌آورد.
	قابلیت تغییر نگرش و تحول رفتار با سفر اربعین	۶	۵: برای تغییر در زندگی نیاز به محرک‌های بیرونی است تا نگرش افراد تغییر کند. از قوی‌ترین محرک‌ها برای تغییر در بُعد مذهبی افراد، سفر اربعین است. ۱۴: بودند افرادی که با دید ظاهری به این سفر آمده بودند ولی طی اتفاقی دچار تغییر شدند.
	درس‌آموز دانستن سفر اربعین	۱۲	۱۲: شاید اولین درسی که می‌شه از اربعین گرفت، درس ایثاره. اینکه ببینیم هرکس با هر چی که داره، از خودگذشتگی می‌کنه؛ با خودمون می‌گیم که چرا من این کار رو نکنم؟ ۱۶: کربلا وجب‌به‌وجوبش، درس زندگیه. اگر عاقل باشیم به خوبی می‌تونیم بهره بگیریم. ۲۱: درس دومی که گرفتم این بود: هر مشکلی که داریم با همیاری و همدلی می‌توان آن را حل کرد.
	افزایش اشتیاق و آرزوی زیارت	۵۸	۳: بعد از سه سفر مداوم، اکنون که شرایط برای رفتن به این سفر فراهم نیست، احساس حسرت دارم.

فرامضمون رستن روح			
محور ارزشیابی: سطح دوم: یادگیری			
مضمون (۱)	مقوله (۱۱)	مفهوم (۱۷۱)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
مجدد برای خود و دیگران	۱۷		۱۷: الان که از تلویزیون کربلا رو نشون می‌ده واقعاً دلم می‌گیره و نمی‌تونم نگاه کنم.
			۱۶: در تمام طول سال، فقط به سفر اربعین فکر می‌کنم.
			۲۵: دیدار یار غریب همیشه برای آدم لذت‌بخشه. مخصوصاً امسال که به خاطر کرونا نشد بریم و الان تشنه‌تر هستیم.
۲۲: ای کاش خیر بدهند که کرونا تموم شده و راه کربلا بازه.	۸		۱۶: در کربلا آدم‌ها انسان‌بودن و انسانیت رو تمرین می‌کنند؛ یعنی ناخودآگاه به خاطر جوئی که اونجا هست، همه به هم کمک می‌کنند و احترام می‌گذارند.
۳۶: افراد در این سفر سعی می‌کنند خیلی بهتر از قبل باشند. مثل خواهر و برادر واقعی و همیشه برای یکدیگر آرزوی خوب دارند و خوش‌رفتار هستند.			
۱۱: سعی‌ام را کردم که هر سه وعده نماز بروم حرم. وقتی جلوی ضریح می‌رفتم با تمام رعایت‌های دینی می‌رفتم و سعی می‌کردم حجابم اونجا خیلی بهتر باشه.			
سعی زائران در بروز رفتارهای بهتر در حین سفر اربعین	۱۳		۴۸: متأسفانه کسی از هدف این سفر چیزی نگفته بود و به اینکه این سفر چی می‌تونه برای من داشته باشه، شناختی نداشتم.
خودسرزنش‌گری بابت کوتاهی‌های فردی (پرورش نفس لوامه)			۲۶: ضمن خوشحالی، ناراحت هم بودم؛ چراکه خود را بسیار گناهکار می‌دانستم و هیچ‌وقت فکر نمی‌کردم که لایق زیارت باشم. وقتی خداوند با همه قدرت و عظمتش من را بنده خودش می‌کند، من هم به‌عنوان یک بنده وظایفی دارم که باید انجام دهم.
			۲۱: در سفر می‌دیدیم که واقعاً بعضی از افراد، هرچی که دارند و ندارند رو در اختیار زائرین قرار می‌دهند که مردم بتونند به این سفر بیان. این کاملاً نمایانگر این هستش که می‌شود، اگر بخواهیم در کنار هم، برای حال خوب دنیا تلاش کنیم، ولی متأسفانه یاد نمی‌گیریم این نکته‌های مهم رو.

محور ارزشیابی: سطح سوم: رفتار			
مضمون (۱)	مقوله (۴)	مفهوم (۸۸)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
رشد اخلاقی - معنوی	دستاوردهای معنوی سفر اربعین	۳۰	<p>۱۷: پیاده‌روی کربلا به ما یاد می‌دهد که مهم نیست تو ماشین چندصد میلیونی داری یا راننده شخصی؛ تو باید پیاده تلاش کنی و سختی‌های زیادی بکشی تا حس رضایت رو به دست بیاری.</p> <p>۲۵: این سفر به حس معنوی در من ایجاد کرده بود که هنوز که هنوز، بعد از چند سال درون خودم حسش می‌کنم.</p> <p>۲۶: بعد از بازگشت، بسیار حال و هوای معنوی داشتم و از آن موقع به بعد، سعی کرده‌ام هیچ‌گاه از یاد خداوند غافل نشوم.</p> <p>۲۲: با این سفر اعتقادم به اسلام و خدا چند برابر شد.</p>
	تربیت فردی و ارتقای اخلاقی زائران اربعین بعد از اتمام سفر	۳۱	<p>۴۷: اخلاق سازش رو به دست آوردم. من آنقدر لوس بودم که دایم بهم گفت این سفر جوریه که شاخ‌های تو رو مباره پایین! حالا می‌خواهی هرکسی و با هر جایگاهی باشی.</p> <p>۱۴: در مسیر که می‌رفتم سعی می‌کردم به ضعف‌های خودم فکر کنم و از اون موقع تا الان سعی در برطرف کردن این ضعف‌ها داشتم. مثلاً رعایت ادب نسبت به بزرگ‌ترها که احساس کردم لازمه که بیشتر رعایت کنم.</p> <p>۳: هر سفر، تا ماه‌ها روی سبک فکر کردن من بسیار تأثیر می‌گذاشت و سعی من در تغییر شیوه تفکر و تغییرات کلی، به جای تغییر تمام زندگی است.</p> <p>۷: این سفر تا مدت‌ها، حالت بازدارندگی در بسیاری از رفتارها را برای من ایجاد می‌کند و باعث می‌شود انسان نسبت به خیلی مسائل مقیدتر باشد.</p> <p>۲۰: قبلاً برای چیز کوچیکی خیلی زود ناراحت می‌شدم. اگر شکست می‌خوردم خیلی زود ناامید می‌شدم، ولی این سفر صبر من رو خیلی زیادتر کرد.</p>
	اجرای آموخته‌های سفر در محیط کاری و اجتماع	۱۱	<p>۲۱: قبلاً سرکار (پرستاری) خسته می‌شدم و غر می‌زدم به خودم؛ ولی بعد این سفر فهمیدم هر شغل حلالی در دنیا، می‌تونه راه رسیدن به خدا باشه.</p>

محور ارزشیابی: سطح سوم: رفتار			
مضمون (۱)	مقوله (۴)	مفهوم (۸۸)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
			۱۵: مسئولیت‌پذیری عراقی‌ها در راستای کار تشکیلاتی شون باعث شد من هم بعد سفر به این موضوع توی کارم بیشتر اهمیت بدم. ۱۷: بعد از سفر اربعین، همدلی من خیلی بیشتر شده؛ همچین همکاری.
			۱۲: در این چند سال، تو برنامه زائران پیاده به سمت مشهد برای شهادت امام رضا(ع)، رونق بیشتری دیده شده و می‌شه گفت افرادی که اربعین در کشور عراق همچین وضعیتی رو دیدن، سعی دارند خودشان هم این کار رو تکرار کنند.
			۲۵: حس آرامش بخشی بهت دست می‌ده. دنیا رو روشن‌تر می‌بینی و امیدوار می‌شی. ۳۶: بهترین خوبی این سفر آرامش بود. احساس سبکی و روان شاد، مثل دوران کودکی. ۳۹: بعد از بازگشت از اربعین، شادی روح‌وروان و احساس خوب داشتم. ۳۷: بعد از اربعین، احساس سبکی داشتم؛ احساس آرامش و بی‌دغدغه بودن.
کسب آرامش و نشاط، بعد از بازگشت از سفر اربعین	۱۶		
محور ارزشیابی: سطح چهارم: نتایج			
مضمون (۱)	مقوله (۳)	مفهوم (۳۷)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
آثار مطلوب اجتماعی	عظمت بین‌المللی مراسم اربعین	۶	۲۵: هر ساله به تعداد زائران غیرمسلمان هم اضافه می‌شه. در کنار اینکه رسانه‌های غربی در تلاش برای تخریب محبوبیت و چهره اسلام هستند، اربعین دستشون رو رو می‌کنه. ۱۵: بعد از اربعین، جنبش عجیبی تو بحث هنری می‌بینم. ۹: یکی از ویژگی‌های این حرکت جمعی این است که شاید مسافران و میزبانان که همه یک عشق واحد دارند و سختی می‌کشند، قصد دارند تا در راه امام حسین(علیه‌السلام)، حرف خود را به گوش مردم دنیا برسانند.

محور ارزشیابی: سطح چهارم: نتایج			
مضمون (۱)	مقوله (۳)	مفهوم (۳۷)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
	قابلیت وحدت‌آفرینی در سفر اربعین	۱۹	<p>۲۴: تو پیاده‌روی با دیدن اون همه جمعیت به خودم گفتم اگه ما مسلمون‌ها اختلافات رو کنار بگذاریم، می‌تونیم خیلی بهتر از کشورهای دیگه پیشرفت کنیم.</p> <p>۳۹: همه انسان‌ها جدا از اینکه از چه نژادی هستند، زیر لوای امام حسین بودند.</p> <p>۱: جمع‌شدن اقوام مختلف در سفر اربعین در کنار یکدیگر، هر ساله منشأ اتفاقات مهم و به‌تعبیری وحدت‌آفرین بوده که اگر در خودآگاه فرد اثر نگذارد، در ناخودآگاه او اثرگذار است.</p> <p>۴: در این سفر چون هدف یکی است، همگی با هم وحدت دارند و سعی دارند به هم کمک کنند تا با هم به آن هدف برسند.</p>
	پتانسیل اجتماعی اربعین	۱۲	<p>۶: شاید بتوان گفت مهم‌ترین تأثیر اجتماعی سفر اربعین همدلی است که همه با توجه به ملیت‌های مختلف نسبت به هم دارند.</p> <p>۷: اگر هرکس بتواند از برکات این سفر حتی یک نفر را بهره‌مند سازد و بر روی یک نفر تأثیر بگذارد، قطعاً جامعه بهتری خواهیم داشت.</p> <p>۳: در نگاه اجتماعی می‌توان این اتفاق را مشاهده کرد که با تمام مشکلات و اختلافات موجود، نام امام حسین (علیه‌السلام) وحدتی به وجود می‌آورد که نویددهنده پتانسیلی برای تغییرات زیاد است.</p>

جدول شماره (۴). یافته فرعی پژوهش: مضمون سیاحتی‌نگری به سفر اربعین^۱

مضمون (۱)	مقوله (۳)	مفهوم (۳۱)	شماره مشارکت‌کننده: نمونه دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان
سیاحتی‌نگری به سفر اربعین	غلبه جنبه گردشگری سفر به جنبه معنوی	۱۲	۱۳: بعد از سفر تغییری در خودم ندیدم. از اولش با خودم مشخص کردم هدفم از سفر، بُعد معنوی و مذهبی اون نیست. ۴۹: یکی از دوستانم گفت سفر خیلی خوبیه. به نوعی می‌شه گفت شاید اشتباه می‌کرد؛ یا اینکه به اون خوش می‌گذشت. ۱۴: بعد از بازگشت از اربعین، تغییر خاصی واقعاً اتفاق نیوفتاد. تأثیرات معنوی سفر خیلی کمه.
	نگاه لذت‌طلبانه به سفر اربعین	۵	۱۳: شوخی‌های دوره‌می، از قسمت‌های لذت‌بخش سفر بود. ۴۶: با خانواده بهم خیلی خوش گذشت و برای ترغیب اطرافیانم به سفر هم، بهشون می‌گم بیا با هم بریم خوش می‌گذره. ۴۹: آدم سفر می‌ره تا بهش خوش بگذره و تجربه‌ای کسب کنه. می‌خوام بگم سفر اربعین فایده‌ای نداشت چون نه تجربه‌ای اضافه می‌شه و نه لذتی.
	دستاوردهای فرهنگی هویتی سفر اربعین	۱۴	۳۰: خیلی به فرهنگ علاقه دارم و اونجا هم که پر از آدم‌هایی با فرهنگ‌های متفاوت و دور از همه و توانسته بود جوئی متنوع و متفاوت را ایجاد کند. ۲۲: چند جمله عربی و انگلیسی یاد گرفتیم. ۳: به لحاظ نظری و از دید چرایی این سفر، نکته‌هایی به این سفر داشتم و سفر سال اول من به دلیل پاسخ گرفتن برای این پرسش‌ها و چرایی‌ها بود.

۱. مشارکت‌کنندگان، پیشنهادهایی برای بهتر شدن مراسم اربعین ارائه کردند که ۲۴ مفهوم از آن‌ها استخراج شد. برخی از این پیشنهادها بدین شرح است: مشارکت‌کننده ۵۰ بیان کرد: «لزوم انجام کار رسانه‌ای و هنری بیشتر در راستای فرهنگ‌سازی مراسم اربعین و اجرای برنامه‌هایی در اربعین که باعث شود افراد گروه‌گروه شوند و با توجه به اینکه ظرفیت تحمل شهر کربلا ممکن است پایین باشد، احساس می‌شود». مصاحبه‌شونده ۳ گفت: «در تجربه من از اربعین، حتی نمادی مثل پرچم فلسطین که نشان‌دهنده یادآوری ما نسبت به مسئله این کشور باشد، دیده نشد. حال آنکه می‌توان از بستر امام حسین(ع) برای طرح مسائل مسلمانان استفاده کرد».

بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه علمی پدیده راهپیمایی اربعین، مسئله‌ای سهل و ممتنع است؛ سهل از آن جهت که گفت‌وگو دربارهٔ اربعین، چندان فردی و خصوصی نیست؛^۱ بنابراین اکثریت مطلق افراد به راحتی آنچه را تجربه کرده‌اند، بر زبان می‌آورند و ممتنع از آن روی که پژوهش‌گر خود، جزء کاملاً بی‌ارزشی از افراد پیادهٔ این رودخانهٔ خروشان است؛ اما قرار است احساسات خود را به کناری نهد و با رویکردی بی‌طرفانه، به ابعاد پدیده‌ای بپردازد که بارها به‌عنوان خسی^۲، وارد میقات ملاقات با آن، نه در حرم و محضر مولا، بلکه در محضر زائران و میزبانان بی‌ریا، شده است. نکتهٔ دیگر آنکه نمی‌توان با ادبیات خشک علمی و شکستن عبارت‌ها و قالب‌های مفهوم، مقوله، مضمون و فرامضمون، چنین پدیده‌ای را به‌خوبی، به رُخ افرادی که آن فضا را تجربه نکرده‌اند، کشاند.

مضمون دوکلمه‌ای «رنج شیرین» به‌زیبایی توانست واکنش به این سفر بی‌نظیر را هم ترسیم و هم تفسیر کند. سطح نخست ارزشیابی پاتریک، «واکنش» است؛ بنابراین چگونگی رضایت زائران از درون‌دادها و فرایندها سؤال شد و روایت‌های آنان مورد تحلیل قرار گرفت. فارغ از اظهارنظرهای متناقضی که در مورد مشکلات گاهی دهشت‌برانگیز وجود داشت، برخی، مدیریت ایرانی‌ها و گروهی، عراقی‌ها را در این مشکلات مؤثر می‌دانند، یا آن‌ها را طبیعی فرض می‌کنند. اتفاق دیدگاه اکثریت مطلق افراد بر یک احساس مشترک است: «سختی هست، گاهی هم خیلی رنج دارد! اما شیرین (لذت‌بخش) است؛ بنابراین این رنج، «انتخاب» ماست». رضوی‌زاده (۱۳۹۶)، اصطلاح «رنج مقدس» را انتخاب کرده است که به نحو دیگری، انتخاب آگاهانهٔ یک رنج را تصویر می‌کند؛ از این رو می‌توان این مضمون را «رنج انتخاب‌شده» نیز نام‌بردار کرد. به‌زعم صدیق‌اورعی، باقری و صدیق‌اورعی (۱۴۰۰) نیز سیر پیاده، نوعی کُنش است که نیازمند تصمیم‌گیری و انتخاب است. در نهایت مسافران اربعینی با عبارت‌های مختلفی همچون احساس لذت، شغف، شگفت‌زدگی و ذوق‌زدگی، تجربهٔ زیستهٔ خود را توصیف و گاهی

۱. تجربهٔ نویسندگان نشان می‌دهد، مصاحبه‌گران در پژوهش‌های دربارهٔ مسائل خصوصی‌تر نظیر عفاف، معمولاً از

سختی ایجاد ارتباط با برخی مشارکت‌کنندگان، معذب هستند.

۲. برگرفته از جلال آل‌احمد

هم دلیل این همه شور را ذکر کرده‌اند. «حیرت‌افزایی» بهترین عبارتی بود که به ذهن نویسندگان برای توصیف نزدیک به ۳۰۰ مفهوم و ۱۲ مقوله مرتبط با واکنش‌های عاطفی - هیجانی افراد در مواجهه با پدیده راهپیمایی اربعین، رسید.

زائران هیچ اجباری ندارند که شب‌ها را در بیابان‌ها بگذرانند؛ گاهی مدت‌ها برای رفتن به دستشویی معطل شوند؛ در فشارهای جمعیت بارها احساس خفگی را تجربه کنند؛ پاهایشان تاول بزند! سروکله‌زدن با رانندگان عراقی و سرعت‌های ناایمن آنان و جاده‌های خراب را تحمل کنند؛ متأسفانه گاهی شاهد انباشت زباله‌ها در محیط‌های غیربهداشتی باشند؛ سرگردانی‌های پیدا کردن جای مناسب استراحت را تحمل کنند و غیره. اگرچه شاید در سفر نخست، از سختی‌های این راه آگاهی کامل ندارند و گاهی اسیر تبلیغات اغواکننده زائران قبل از خود شده‌اند و با این تصور که هرچه هست، پذیرایی با روی خوش است، در این راه گام برداشته‌اند، ولی معمولاً بعد از یک‌بار عزیمت، اسیر این سفر می‌شوند. به بیان فرخی و انگوتی (۱۳۹۸)، افراد در سفر به دنبال آسایش و لذت از سفر هستند؛ درحالی‌که در پیاده‌روی اربعین، زائران نسبت به کیفیت و سختی‌های مسیرهای پیاده‌روی به سوی کربلا مطلع هستند و با وجود این، باز هم آن را انتخاب می‌کنند. چرا؟

به‌زعم پویافر (۱۳۹۹)، زائران با هدف‌های گوناگونی همچون انجام وظیفه دینی، توبه‌کردن، کفاره گناهان، اقدام عملی در جهت نوسازی معنوی و غیره این سفر را آغاز می‌کنند. کشف انگیزه‌های ارتباط قلبی با حجت خدا به‌منزله قراردادن خویش در حوزه روحانیت، و فیض‌بخشی امام، حاصل پژوهش تاج‌بخش (۱۳۹۸) است. براساس یافته‌های پژوهش فروغی، سراج‌زاده و نبوی (۱۳۹۹)، زائران با سه احساس «نیاز»، «تکلیف» و «شور»، کنش زیارت را انجام می‌دهند.

در مطالعه حاضر «علت» و «انگیزه» تصمیم به سفر اربعین به‌عنوان محور مصاحبه‌ها مدنظر قرار نگرفته بود؛ اما با پشتیبانی مجموعه مفاهیم هشت‌گانه‌ای، مقوله‌ای به انسجام رسید که براساس آن، زائران مشارکت‌کننده معتقدند به «دعوت امام حسین (علیه‌السلام) به کربلا آمده‌اند. درواقع، با این نگاه، سفر اربعین از جنس «توفیق» و نه صرفاً حاصل یک تصمیم و توانایی انجام آن است. اگر این مقوله را با مقوله دیگری در این مطالعه مبنی بر «اشتیاق زائران به سفرهای متعدد» بعد از سفر سخت، اضافه و همچنین آمار موجود زائران در مورد افزایش

هرساله زائران اربعین را ملاحظه کنیم، شاید بتوان امر «مغناطیس امام» و حتی «مدیریت امام حسین» را بر این سفر مقدس و بلکه نهضت مقاومت اربعین را بهترین پاسخ برای تبیین حضور روزافزون در مراسم اربعین دانست. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: «امروز امام حسین حرکت اربعین و نهضت مقاومت را مدیریت می‌نمایند»^۱.

بخش معتنا بهی از دیگر یافته‌های مطالعه حاضر، حاصل از پرسش‌های مربوط به پیگیری‌های مصاحبه‌کنندگان در بُعد نتایج سفر اربعین بود. این یافته‌ها در مجموع، یک فرامضمون فربه «رستن روح» و یک مضمون ضعیف و کم‌حجم «سیاحتی‌نگری به سفر اربعین» را شکل دادند.

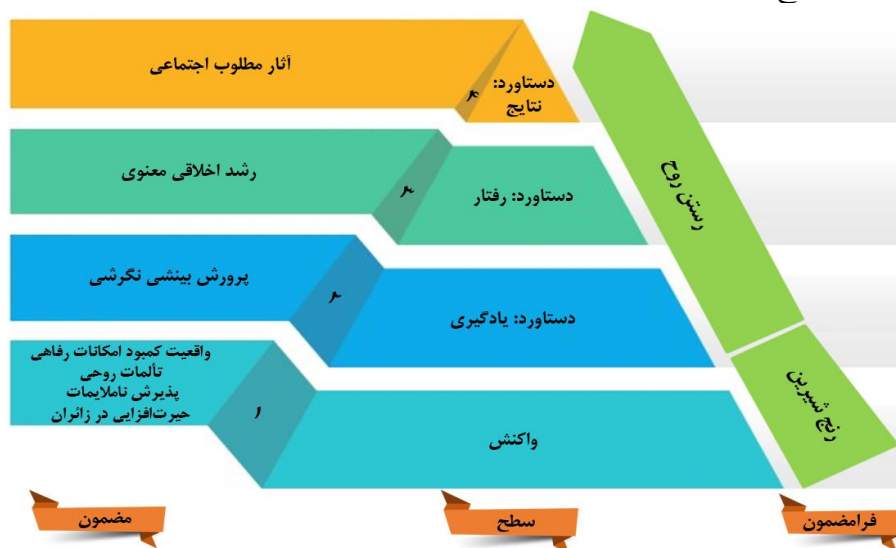
فرامضمون رستن روح به ترتیب مشتمل بر سه مضمون (سطح) مربوط به نتیجه‌های حاصل از سفر به ترتیب زیر بود: سطح نخست مضمون «رستن روح» براساس مدل پاتریک، معادل سطح دوم یادگیری^۲ است. سطح دوم مدل پاتریک، یادگیری‌های حین سفر را ارزیابی می‌کند. این موارد در مجموع مقوله‌ای با عنوان پرورش بینشی - نگرشی را تشکیل دادند. زائران این سفر غریب باورمندی‌های حاصل‌شده و تقویت‌شده توسط این سفر را گزارش کرده‌اند. آن‌ها معتقدند امام (علیه‌السلام) است که سفر را مدیریت می‌کند؛ سفر اربعین می‌تواند افراد را متحول کند؛ این سفر نتیجه‌مند است و در خود سفر اربعین چیزی است که با تمام سختی‌هایش، علاقه زائران را به سفر دوباره افزایش می‌دهد. سطح سوم در مدل پاتریک رفتار^۳ نام دارد و مقوله «رشد اخلاقی - معنوی» ناظر بر همین امر یعنی بروز رفتارهای مثبت از سوی زائران عزیز امام حسین بعد از سفر است. برای ارزیابی در سطح سوم، زائران در قالب بیش از ۱۰۰ مفهوم، توضیح داده‌اند که سفر مزبور چه تأثیرات عملی در رفتار آنان داشته است. این کنش‌های اربعینی که از داخل خود سفر آغاز شده است، خوشبختانه حداقل برای جمعی از زائران، نموده‌های روشنی در محیط کار و اجتماع یافته است.

در مدل پاتریک، سطح چهارم تأثیرات یک دوره آموزشی به نتایج حاصل برای سازمان می‌رسد. در این مطالعه، آثار مطلوب اجتماعی اربعین را عمیق‌ترین نتیجه اربعین

۱. مضمون سخن معظم‌له

فرض کردیم. این آثار از دل مفاهیم مربوط به قابلیت‌های کلان اربعین مانند «عظمت بین‌المللی این سفر» و «قابلیت وحدت‌آفرینی آن» استنباط شد. گفتنی است برای درک این امر که آیا واقعاً سطح چهارم تأثیرات محقق شده است یا خیر، نظرات افراد چندان صائب نیست و این بخش از یافته‌ها، بیشتر ناظر به دیدگاه افراد و نه تجربه زیسته آنان بوده است. باید براساس پژوهش‌های پس‌رویدادی بررسی کرد آیا واقعاً اربعین در وحدت امت ما و جهان اسلام و تشیع تأثیر داشته است یا خیر؟

بخش بعدی یافته‌ها، مربوط به مضمون فرعی «سیاحتی‌نگری به اربعین» است. درنهایت در این مطالعه تعداد بسیار اندکی از مشارکت‌کنندگان - از جمله تنها زائری که اذعان می‌کند دیگر این سفر را تکرار نخواهد کرد - در کنار نگاه معنوی به سفر، نوعی نگاه سیاحتی‌نگری و تمایل به لذت مادی نیز به پدیده اربعین داشته‌اند. این افراد به مواردی نظیر خوشی‌های سفر دسته‌جمعی، آشنایی با یک کشور همسایه و غیره اشاره کرده‌اند و ظاهراً صرفاً برای کسب معنویت، این مسیر را طی نکرده‌اند. این کدها به‌رغم خواست نویسنده‌گان، به‌عنوان یافته‌ای فرعی، در مضمونی با عنوان «سیاحتی‌نگری به سفر اربعین» تجمع یافتند. خلاصه یافته‌ها در شکل زیر منعکس شده‌اند:

نمودار شماره (۲). خلاصه یافته‌های پژوهش براساس سطوح ارزشیابی

از منظر دانش برنامه درسی، برای نیل به اهداف والا، مسئله کشف تجارب تربیتی متناسب، اهمیت اساسی دارد. یافته‌های این مطالعه نشان دادند، قرارگیری زائران (به‌مثابه یادگیرنده) در موقعیت اربعین، به دلایل زیر تجربه تربیتی بسیار جالبی است:

۱. با توجه به یافته‌های این مطالعه و مطالعات پژوهش‌گران ارجمند در آثار سفر اربعین، به‌رغم کمبود امکانات گوناگون (درون‌دادها) و نقایص متنوع در مدیریت (فرایندها)، تأثیر حضور در این رویداد به ترتیب در حیطه عاطفی،^۱ شناختی^۲ و حتی حیطه عملی^۳ ولو به اندازه‌ها و انواع مختلف در زائران، کاملاً مشهود است؛^۴

۲. موقعیت یاددهی - یادگیری، بی‌هیچ تفاوتی همان موقعیت زیست فرد است. موقعیت یاددهی - یادگیری عبارت است از زندگی در سفر کوتاه اربعینی از مبدأ تا حضور در کربلا؛

۳. در این تجربه تربیتی، هر زائری (یادگیرنده) از فیض درس‌های تمام فضا، شور سایر زائران و میزبانان و همسفری با امام زمان (عج) و حضور در محضر میزبان اصلی آقا امام حسین (علیه‌السلام)، براساس تفاوت‌های فردی و به اندازه آمادگی و وسع خودش برخوردار می‌شود؛

۴. هر زائری هم آموزگار است و هم آموزنده. شور و شعور افراد مختلف بر یکدیگر تأثیرگذار است. خاطرات هر زائری برای دیگران درس تازه‌ای از حضور است و شاید مصداق برنامه درسی پنهان از جنس آموخته‌های یادگیرندگان از یکدیگر باشد (احمدی، ۱۳۹۲)؛

۵. یادگیرنده (زائر)، در انتخاب تجارب یادگیری آزاد است و معمولاً انگیزه زیادی برای حضور بیشتر و فعالیت افزون‌تر دارد و هیچ احساس تحمیلی و اجباری برای اینکه چه چیزی را بیاموزد و بیاموزاند ندارد؛

۶. به باور هال^۵ (۲۰۰۷)، تجاربی نظیر راهپیمایی اربعین با احتمال بیشتری می‌توانند

-
1. Affective
 2. Cognitive
 3. Performance

۴. اگر براساس مدل ارزشیابی سیپوو نیز این پدیده مطالعه شود، به نتیجه قابل‌توجهی می‌رسیم. ماهیت و روح این مدل اقتضا دارد اگر زمینه درون‌داد و فرایند مناسب نباشد، محصول برون‌داد و نتایج مطلوب نخواهند بود (Stufflebeam & Coryn, 2014). این مطالعه نشان داد به‌رغم ضعف‌های مشهود در امکانات و فرایندهای مدیریت سفر، نتایج مطلوبی به‌دست آمده است.

5. Hall

یادگیری واقعی و بادوام ایجاد کنند؛ چراکه توأم با توجه به علایق و عاطفه‌های دانش‌آموزان است. همچنین زاجونیک^۱ (۲۰۰۶) معتقد است ما فقط از کسانی یاد می‌گیریم که دوست‌شان داریم. فرایند یادگیری همراه با عاطفه و محبت می‌تواند تغییرات زیادی در یادگیرندگان ایجاد کند (عجم و سعیدی رضوانی، ۱۳۹۱: ۵۴-۵۵)؛

۷. مدرسه اربعینی در مقایسه با آموزش رسمی اثربخش‌تر است؛ چراکه تغییر رفتار و نگرش آنان بیش از آنکه متأثر از آموزش‌های رسمی باشد، تابع حضور رودررو و لحظه‌به‌لحظه با موقعیت‌ها و شرایط عینی است (سعیدی رضوانی و باغگلی، ۱۳۸۹: ۱۲۲؛ به نقل از اسکندری، ۱۳۸۳).

نمودار شماره (۳). از رنگ شیرین تا رستن روح

سپاسگزاری

نویسندگان، از مصاحبه‌کنندگان این پژوهش، امیرحسین عطارپور، فاطمه مرادی، زینب کافی خواجهانی و زهرا وارسته‌پور که از دانشجویان مقطع کارشناسی رشته علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد بودند، مراتب قدردانی خود را ابراز می‌دارند.

کتابنامه

- احمدی، علی اصغر (۱۳۹۲)، *مدرسه نامرئی*، تهران: منادی تربیت.
- استراس، آنسلم؛ کوربین، جولیت ام. (۱۳۹۰)، *اصول روش تحقیق کیفی: نظریه‌های مبنایی، رویه‌ها و شیوه‌ها*، مترجم: بیوک محمدی، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- آثاری، حامد؛ همایون، محمدهادی (۱۴۰۰)، «از تراکنش «صمیمیت» و «مودت» در اجتماع منزلی تا «ارتباطات اثربخش» در اجتماع مدنی»، *دوفصلنامه علمی دین و ارتباطات*، ۲۸ (۶۰).
- بازرگان، عباس (۱۳۹۹)، *ارزشیابی آموزشی: مفاهیم، الگوها و فرایندهای عملیاتی*، ناشر: سازمان سمت.
- بُد، مهدیه (۱۳۹۷)، «فهم تجربه زیسته زائران در پیاده‌روی اربعین سال ۱۳۹۵ (بسترها و زمینه‌های شکل‌گیری ابرویداد اربعین)»، *باغ نظر*، ۱۵ (۶۸).
- پرهام‌نیا، فرشاد (۱۴۰۰)، «واکاوی مفهوم ارتباطات علمی در مکتب شیکاگو با تأکید بر کنش متقابل نمادین»، *بازیابی دانش و نظام‌های معنایی*، ۷ (۲۶).
- پویافر، محمدرضا (۱۳۹۹)، «خیر ایرانی خیر عراقی؛ مقایسه‌الگوی فعالیت‌های خیر دینی ایرانیان و عراقیان در آیین پیاده‌روی اربعین»، *راهبرد فرهنگ*، ۱۳ (۵۲).
- پویافر، محمدرضا؛ رضایی، مهشید (۱۴۰۰)، *زیارت‌های پیاده در جهان معاصر؛ نگاهی جامعه‌شناختی*، انتشارات دانشگاه امام صادق.
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۳۹۸)، «رضایت‌مندی و زیارت (مورد مطالعه: زائران ایرانی در پیاده‌روی اربعین ۱۳۹۸ در عراق)»، *پژوهشنامه حج و زیارت*، ۴ (۲).
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۳۹۹)، «پیاده‌روی اربعین و ابعاد تربیتی آن»، *بصیرت و تربیت اسلامی*، ۱۷ (۵۴).
- تاج‌بخش، غلامرضا (۱۳۹۹)، «پیاده‌روی اربعین و معنایابی کنش زیارت زائران جوان»، *تحقیقات فرهنگی ایران*، ۱۳ (۲).
- تاج‌بخش، غلامرضا؛ حسینی، محمدرضا؛ موسوی، انتصار (۱۳۹۸)، «مطالعه کیفی الگوی ابراز هویت ایرانیان و عراقی‌ها در آیین پیاده‌روی اربعین»، *نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*، ۹ (۲).
- رضوی‌زاده، ندا (۱۳۹۶)، «ادراک و تجربه زیسته زائران پیاده ایرانی در عراق (مورد مطالعه:

- پیاده‌روی اربعین آذر ۱۳۹۳-عراق»، *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۶ (۴).
- ساروخانی، باقر (۱۴۰۰)، *جامعه‌شناسی ارتباطات (اصول و مبانی)*، تهران: انتشارات اطلاعات.
- ساروخانی، محمدباقر؛ شکرپیگی، عالییه؛ آقایی، مریم (۱۳۹۳)، *جامعه‌شناسی ارتباطات در جهان معاصر*، تهران: بهمن برنا.
- سعیدی‌رضوانی، محمود؛ باغگلی، حسین (۱۳۸۹)، *نقدی بر روش‌های تربیت دینی (با تأکید بر برنامه درسی پنهان)*، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- صدیق‌اورعی، غلامرضا؛ باقری، مهدیه؛ صدیق‌اورعی، شهیده (۱۴۰۰)، «چالش‌های تصمیم‌گیری زائر ایرانی برای زیارت پیاده اربعین»، *مطالعات اجتماعی گردشگری*، ۹ (۱۷).
- طلایی، مرتضی؛ شاه‌طالبی، بدری؛ رشیدپور، علی؛ شریفی، سعید (۱۳۹۳)، *درآمدی بر مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی*، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان.
- طولابی، زینب؛ خیری، علیرضا؛ صمدی، سعید (۱۳۹۴)، «رابطه بین هوش فرهنگی و تعاملات اجتماعی در دانشجویان»، *مجله روان‌شناسی*، ۱۹ (۷۵).
- عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۱)، «تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی»، *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۲۳ (۴۵).
- عجم، علی‌اکبر؛ سعیدی‌رضوانی، محمود (۱۳۹۱)، «چالش در اهداف تربیت دینی (شناخت، عاطفه و عملکرد)»، *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۰ (۱۷).
- عربی، حسینعلی (۱۳۹۸)، «پیاده‌روی اربعین حسینی؛ جایگاه و کارکردها»، *معرفت*، ۲۸ (۲۶۲).
- فرخی، میثم؛ انگوتی، زینب (۱۳۹۸)، «دلایل حضور و مشارکت زنان ایرانی در پیاده‌روی اربعین»، *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۲ (۸۵).
- فروغی، یاسر؛ سراج‌زاده، حسین؛ نبوی، سید حسین (۱۳۹۹)، «مطالعه کیفی انگیزه‌های زائران ایرانی شرکت‌کننده در آیین پیاده‌روی زیارت اربعین»، *دین و ارتباطات*، ۲۷ (۵۷).
- فلاحی، سارا؛ شاه‌ولی، مهدی (۱۳۹۹)، «نشانه‌شناسی پیاده‌روی اربعین و شباهت‌های آن با حکومت مهدوی»، *جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام*، ۸ (۱).
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر؛ گال، جویس (۲۰۰۷)، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، جلد دوم. مترجم: احمدرضا نصر و همکاران، تهران: سمت.
- نیازی، محسن؛ مرتضوی، آمنه (۱۳۹۴)، «بررسی و تحلیل نظریه‌کنش متقابل نمادین»، *کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روان‌شناسی و علوم اجتماعی*، تهران: مرکز همایش‌های بین‌المللی صداوسیما.

- Allen-Collinson, Jacquelyn & Evans, Adam B (2019), "To be or not to be phenomenology: that is the question", *European Journal for Sport and Society*, Vol. 16, Issue 4.
- Babaheidari, Said Morad; Pareto, Lena; Spante, Maria; Svensson, Lars (2013), "A Systematic Process for Selecting a Typical Case in School Setting. In: Bratteteig, Tone, Aanestad, Margunn & Skorve, Espen (Ed.), Proceedings IRIS 36: August 11-14 2013 at Gran, Norway, Paper presented at The 36th IRIS seminar and the 4th SCIS conference, OSLO Aug 11, 2013-Aug 14, 2013, Oslo: University of Oslo.
- Gertiser, Lynn (2014), "From Research to Practice: Training Course in Sexual and Reproductive Health Research 2013", Geneva Workshop September; *Qualitative Research: Introduction, Sampling and Approaches*, Part Ii.
- Neubauer, Brian E.; Witkop, Catherine T. & Varpio, Lara (2019), "How phenomenology can help us learn from the experiences of others", *Perspect Med Educ*, Apr; 8 (2).
- Omona, Julius (2013), "Sampling in Qualitative Research: Improving the Quality of Research Outcomes in Higher Education", *Makerere Journal of Higher Education*, 4 (2).
- Paull, Megan; Whitsed, Craig; Girardi, Antonia (2016), "Applying the Kirkpatrick Model: Evaluating an "Interaction for Learning Framework" Curriculum Intervention", *Issues in Educational Research*, 26 (3).
- Rafiq, Mehwish (2015), "Training Evaluation in an Organization using Kirkpatrick Model: A Case Study of PIA", *Journal of Entrepreneurship & Organization Management*, 04 (03).
- Simpson, Paul & Ash, James (2020), "Phenomenology and Phenomenological Geography", *International Encyclopedia of Human Geography*, Second Edition.
- Stufflebeam, Daniel L. & Coryn, Chris L. S (2014), *Evaluation Theory, Models, and Applications, second Edition*, Published by Jossey-Bass A Wiley Brand.